

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ	9
<i>Στάμος Παπαστάμου</i>	

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
----------------	----

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ, ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΑΠΟ ΤΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΟΠΤΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Εξάρτηση και κοινωνικός έλεγχος	33
---------------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η πίεση για συμμόρφωση	49
------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Η αντιπαράθεση ανάμεσα στη λογική των θεωριών και τη λογική των γεγονότων.....	71
---	----

ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ, ΚΑΙΝΟΤΟΜΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΠΙΡΡΟΗ ΑΠΟ ΤΗ ΓΕΝΕΤΙΚΗ ΟΠΤΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Μειονότητες και πλειοψηφίες.....	99
----------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Το κομβικό σημείο της αλλαγής: η σύγκρουση	131
--	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Τα είδη συμπεριφοράς	149
----------------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7**Κοινωνικοί κανόνες και κοινωνική επιρροή 201****ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8****Συμμορφώνω, κανονικοποιώ, καινοτομώ 219****ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9****Μειονότητες που παρεκκλίνουν, πλειοψηφίες που αντιδρούν 259****ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10****Συμπεράσματα 289****ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 295**

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Σίγουρα η μετάφραση και έκδοση ενός ξενόγλωσσου επιστημονικού συγγράμματος σχεδόν σαράντα χρόνια μετά την πρώτη του εμφάνιση στη διεθνή βιβλιογραφία δεν είναι σύνηθες φαινόμενο. Ξενίζει μάλιστα σε βαθμό που θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι πρόκειται για εκδοτική αστοχία, επιστημονική ανοησία και, πιθανότατα, οικονομική αποτυχία. Γιατί, πράγματι, εύλογα θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς: *Ποιος θα ήθελε να διαβάσει ένα κείμενο που γράφτηκε τέσσερις δεκαετίες νωρίτερα και το οποίο αναφέρεται σε θεωρητικές υποθέσεις, πειραματικά δεδομένα και, εν γένει, ερευνητικά αποτελέσματα, τα οποία σίγουρα είναι γνωστά, ενδεχομένως και ξεχασμένα, πιθανότατα παρωχημένα και προφανώς δεν έχουν πάνω τους μόνο την πατίνα του χρόνου, που τους προσδίδει ίσως ακόμη τη γοητεία της νοσταλγίας, αλλά και τη σκόνη που άφησαν πίσω τους πληθώρα νεότερων σκέψεων, στοιχείων, συλλογισμών και υποθέσεων, διαψεύσιμων και μη, η ύπαρξη των οποίων καταμαρτυρά, αν μη τι άλλο, τη δύναμη ματαιότητας του εγχειρήματος;*

Δεν πρόκειται, βλέπετε, για κάποιο λογοτεχνικό κείμενο του οποίου η αξία, αν υποθέσουμε πως κάποτε ήταν μεγάλη, εξ ορισμού είναι και διαχρονική και, ως εκ τούτου, θα καθιστούσε απολύτως κατανοητή την ετεροχρονισμένη ελληνόγλωσση αναγέννησή του. Ούτε πρόκειται για σύγγραμμα φιλοσοφικό, η παραδοσιακά εγγενής διαχρονικότητα του οποίου θα εξασφάλιζε την πολυεπίπεδη νομιμοποίηση παρόμοιου εγχειρήματος. Πρόκειται, όπως γνωρίζετε, για σύγγραμμα επιστημονικό, το οποίο πρωτίστως, ως όφειλε, εκθέτει στη βάση της κριτικής από τη διεθνή επιστημονική κοινότητα μια θεωρία νεόδμητη (την εποχή που πρωτοδημοσιεύτηκε), γεγονός αφ' εαυτού καθ' όλα θεμιτό, αν όχι και επιβεβλημένο, σύνηθες και ουδόλως αξιοπερίεργο. Δεν περιορίζεται όμως σε αυτό. Φορέας ρι-

ζοσπαστικής καινοτομίας σε θεωρητικό και επιστημολογικό επίπεδο, το «γενετικό μοντέλο κοινωνικής επιρροής» –ή, επί το γλαφυρότερον, η θεωρία περί της «ψυχολογίας των ενεργών μειονοτήτων» του Serge Moscovici (όπως τιτλοφορείται άλλωστε και η γαλλική έκδοση του παρόντος συγγράμματος)¹ – που αναπτύσσεται σε αυτό το βιβλίο κλήθηκε, από τη στιγμή που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά, να ελέγξει όχι μόνο την επιστημονική αλλά και την επικοινωνιακή βιωσιμότητα και αξιοπιστία της.

Εξηγούμαι. Όπως οι περισσότεροι από εσάς γνωρίζετε, η θεωρία του Moscovici για τη μειονοτική επιρροή έρχεται να ανατρέψει, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, τα κοινώς αποδεκτά σε ό,τι αφορά τη διαδικασία, τον φορέα, τη στόχευση καθώς και τις συνέπειες της κοινωνικής επιρροής: η σχέση μεταξύ πηγής και δέκτη του μηνύματος παύει να είναι ασύμμετρη και γίνεται συμμετρική, οι στόχοι της αλληλεπίδρασης δεν είναι πλέον η άσκηση και διατήρηση του κοινωνικού ελέγχου, αλλά η επιδίωξη της κοινωνικής αλλαγής, καθοριστικός παράγοντας της αλληλεπίδρασης γίνεται η σύγκρουση και η διαπραγμάτευσή της, αντικαθιστώντας την πρότερη αβεβαιότητα και απόπειρα εξασθένησής της, ενώ ως ανεξάρτητη μεταβλητή εγκαταλείπεται η εξάρτηση του δέκτη από την πηγή προς όφελος του είδους συμπεριφοράς που αναπτύσσεται κατά τη διάρκεια της αλληλεπίδρασης και παύει να αντλεί τα όποια επικοινωνιακά πλεονεκτήματά της από εξω-αλληλεπιδρασιακές καταστάσεις. Τέλος, ο κανόνας που καθορίζει την έκβαση της κοινωνικής αλληλεπίδρασης δεν είναι πλέον ο κανόνας της

1. Η πρώτη έκδοση (1976) αυτού του βιβλίου έγινε στην αγγλική γλώσσα με τίτλο *Social influence and social change (Κοινωνική επιρροή και κοινωνική αλλαγή)*, ενώ η δεύτερη (1979) έγινε στη γαλλική με τον τίτλο που εκδίδεται σήμερα και στα ελληνικά: *Ψυχολογία των ενεργών μειονοτήτων (Psychologie des minorités actives)*. Για τους έστω και ελάχιστα εξοικειωμένους με τη βιβλιογραφία στον χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας, σίγουρα παρουσιάζει ενδιαφέρον η διαφοροποίηση στην τιτλοδότηση των δύο αυτών διαφορετικών εκδόσεων, η οποία, κατά τη γνώμη μου, μόνο αθώα δεν μπορεί να θεωρηθεί από κοινωνιοψυχολογική σκοπιά: στην αγγλική έκδοση ο τίτλος εστιάζεται πράγματι στο φαινόμενο και στις επιπτώσεις του, ενώ στη γαλλική έκδοση ο τίτλος δίνει έμφαση στην κοινωνική οντότητα του φαινομένου και στους μηχανισμούς που το διέπουν. Ας σημειωθεί επίσης ότι η σύνθεση των δύο τίτλων συνοψίζει τον σκληρό πυρήνα της νεόδητης τότε και εξαιρετικά συγκρουσιακής θεωρίας της μειονοτικής επιρροής...

αντικειμενικότητας, αλλά προστίθενται επίσης αυτοί της προτίμησης και της πρωτοτυπίας, με αποτέλεσμα η διαδικασία κοινωνικής επιρροής να μην είναι πια συνώνυμη μόνο με τη συμμόρφωση και τον κομφορμισμό, αλλά να έχει ως εναλλακτικές την κανονικοποίηση και την καινοτομία.

Υπό την έννοια αυτή νομίζω πως είναι προφανείς οι λόγοι για τους οποίους διατηρείται αμείωτο το ενδιαφέρον για τη θεωρία κοινωνικής επιρροής του Moscovici, προφανής, ως εκ τούτου, και η σκοπιμότητα –αν όχι η υποχρέωση– έκδοσης στα ελληνικά –έστω και ετεροχρονισμένα– αυτού του συγγράμματος, το οποίο αναλύει τις βασικές αρχές και υποθέσεις, καθώς και τα πρώτα εμπειρικά στοιχεία τεκμηρίωσης της εν λόγω θεωρίας. Αναμφισβήτητο είναι κατ’ αρχάς το ιστορικό ενδιαφέρον του εγχειρήματος, δεδομένου ότι είναι εξαιρετικά μεγάλο το, επιστημολογικό τουλάχιστον, όφελος του να μπορεί να ανατρέξει κανείς, μετά την πάροδο πολλών χρόνων, στις βιβλιογραφικές πηγές που αποτέλεσαν τομή σε μια επιστημονική πειθαρχία, αλλάζοντας σε έναν βαθμό την εξέλιξη της παραγωγής της συγκεκριμένης επιστημονικής γνώσης. Αδιαφιλονίκητη είναι επίσης η παιδευτική σημασία της παρούσας έκδοσης, εφόσον για πρώτη φορά οι ελληνόγλωσσοι θιασώτες του κλάδου μας έχουν τη δυνατότητα να μελετήσουν στο πρωτότυπο τη θεωρία του Moscovici την οποία μέχρι τώρα διδάσκονταν ή/και γνώριζαν από «δεύτερο χέρι», μέσω δηλαδή διδακτικών –και άλλων– συγγραμμάτων, υφιστάμενοι εκουσίως την (παρ)ερμηνευτική δεινότητα εκείνων που παρουσίαζαν ή/και σχολίαζαν το συγκεκριμένο έργο του μεγάλου αυτού διανοητή. Κυρίως όμως η ελληνόγλωσση έκδοση αυτού του συγγράμματος του Serge Moscovici όχι μόνο νομιμοποιείται, αλλά επιβάλλεται, διότι η θεωρία της μειονοτικής επιρροής έχει πολλά να κερδίσει –και οι μελετητές της ακόμα περισσότερα– αν την προσεγγίσουμε από τη σκοπιά της μειονοτικής επιρροής.

Πράγματι, πρόσφατα υποστηρίξαμε αλλού (Papastamou, Gardikiotis, & Prodromitis, 2017)² ότι το γενετικό μοντέλο επιρροής του Serge Moscovici λειτούργησε και έδρασε το ίδιο ως φορέας μειο-

2. Papastamou, S., Gardikiotis, A., Prodromitis, G. (2017). “Conversion to active minorities: the chronicle of a successful theory and the uncertain result of a minority influence attempt”. Στο S. Papastamou, A. Gardikiotis & G. Prodromitis (Eds), *Majority and Minority Influence: Societal Meaning and Cognitive Elaborations*. London: Routledge, σσ. 9-46.

νοτικής επιρροής, επιδρώντας –τόσο σε άμεσο όσο και σε έμμεσο επίπεδο– στη διεθνή πανεπιστημιακή κοινότητα με τον ίδιο ακριβώς τρόπο με τον οποίο θα το έπραττε μια ενεργή μειονότητα.

Δεν είναι φυσικά εδώ ο χώρος να αναπτύξω τα επιχειρήματα υπέρ αυτής της ανάγνωσης της επιστημολογικής διείσδυσης της συγκεκριμένης θεωρίας στον ευρύτερο χώρο της κοινωνικής ψυχολογίας. Θα αρκεστώ να αναφέρω κάποια σημεία τα οποία πιστεύω ότι θα καταστήσουν διαυγέστερους τους λόγους για τους οποίους το παρόν σύγγραμμα παρουσιάζει το δυσεύρετο, είναι αλήθεια, πλεονέκτημα να ενσαρκώνει αυτό που, περισσότερο από μισό αιώνα νωρίτερα, αναδείκνυε ερευνητικά με θαυμαστή ευφυΐα και σπάνια ευρηματικότητα ο γάλλος κοινωνικός ψυχολόγος Gerard Lemaire³: την ανάδυση της επιστημονικής πρωτοτυπίας μέσω της διαδικασίας *κοινωνικής σύγκρισης*, η οποία, για πρώτη φορά στα κοινωνιοψυχολογικά χρονικά ενταγμένη στο ευρύτερο πλαίσιο των διομαδικών σχέσεων, δεν οδηγεί πλέον νομοτελειακά, όπως προέβλεπε η αρχική θεωρία του Festinger⁴, στη συναίνεση και την κοινωνική συμμόρφωση, αλλά στην αναζήτηση της μη συγκρισιμότητας, στην κοινωνική διαφοροποίηση και στην επιβολή νέων κανόνων που θα απελευθερώσουν τους κοινωνικά μειονεκτούντες, παρεκκλίνοντες και περιθωριοποιημένους κοινωνικούς δράστες⁵ από τη μέχρι τότε καταδυνάστευσή τους από τα κυρίαρχα κριτήρια παραγωγικότητας, αξιοπιστίας και εγκυρότητας, και θα τους καταστήσει ισότιμους (ενδεχομένως και ευνοούμενους) εταίρους στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις ή/και ανταλλαγές.

Από αυτή την άποψη, η θεωρία της μειονοτικής επιρροής του Serge Moscovici που συνοψίζεται στο παρόν βιβλίο αποτελεί πρό-

3. Βλ. G. Lemaire (1964). "Quelques aspects d'une étude psychologique des milieux de recherche". *Bulletin de Psychologie*, XVII (10), 509-512 και G. Lemaire (1966). "Psycho-sociologie des milieux de recherche fondamentale", Colloque National de Caen, 11-13 novembre, *Document no 31*, Commission II, 28 pages.

4. Βλ. L. Festinger (1954). "A theory of social comparison processes". *Human Relations*, 7, 117-40.

5. Στην περίπτωση που μας ενδιαφέρει, νέους –κατά κανόνα– επιστήμονες, μειωμένης ακαδημαϊκής ορατότητας αλλά αυξημένης θεωρητικής, μεθοδολογικής ή/και επιστημολογικής διεισδυτικότητας, που, προκειμένου να «επιβιώσουν», καλούνται να επιλέξουν ανάμεσα στην ελεύθερα προσφερόμενη υποταγή και την κοινωνική διαφοροποίηση.

τυπο ανάδυσης μιας ενεργού μειονότητας: πρωτότυπη και μη συγκρίσιμη λόγω διαφορετικής στόχευσης σε θεωρητικό και ιδεολογικό επίπεδο, προκαλεί πολυεπίπεδη σύγκρουση με το επιστημονικό κατεστημένο της εποχής, εφόσον προτείνει μια εναλλακτική οπτική, προσέγγιση και ερμηνεία της κοινωνικής επιρροής, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύει και φιλοδοξεί να εξηγήσει φαινόμενα ανεξερεύνητα μέχρι εκείνη τη στιγμή. Έκτοτε διενεργήθηκαν εκατοντάδες πειράματα στο συγκεκριμένο ερευνητικό πεδίο, όπως χιλιάδες είναι και οι σελίδες που γράφτηκαν προκειμένου να ανατρέψουν, να διαψεύσουν, να αναπαραγάγουν, να επανεξηγήσουν, να (παρ)ερμηνεύσουν, να ανακτήσουν, αλλά και να υιοθετήσουν, να εδραιώσουν, να διευρύνουν ή/και να υπερβούν τις καινοτόμες ιδέες του Serge Moscovici για τα φαινόμενα κοινωνικής επιρροής.

Με άλλα λόγια, η συγκεκριμένη θεωρία ακολούθησε κατά κάποιον τρόπο τη μοίρα των ενεργών μειονοτήτων: κατ' αρχάς και κατ' αρχήν συνάντησε δυσπιστία και καχυποψία στη διεθνή και εγχώρια επιστημονική κοινότητα λόγω του καινοτόμου και συγκρουσιακού της χαρακτήρα, στη συνέχεια ενεργοποίησε αντιστάσεις όπως την εξω-ομαδική κατηγοριοποίηση, τη γνωστική ακύρωση, ενίοτε και την ψυχολογιοποίηση με τις γνωστές σε όλους μας επιπτώσεις: μηδενική έως και αρνητική άμεση (σε γνωστικό και χρονικό επίπεδο) επιρροή, αλλά και πόλωση⁶, καθώς και, ορισμένες φορές αλλά όχι πάντοτε, σημαντική έμμεση –πάντα στα δύο αυτά επίπεδα– όχι αναγκαστικά με τη θετική μορφή της μεταστροφής που δημοσιοποιεί, έστω και ετεροχρονισμένα, την κατ' ιδίαν και συγκαλυμμένη πρότερη θετική επιρροή, αλλά συνήθως με τη σαφώς αρνητικότερη εκδοχή της, την *ανάκτηση*, η οποία συνίσταται στην ετεροχρονισμένη πάντοτε δημόσια αποδοχή της κάποτε καινοτόμας άποψης, συγκαλύπτοντας (ή «λησμονώντας») όμως ταυτόχρονα και κυρίως τη *μειονοτική* της προέλευση.

Εδώ αποτελεί αναμφίβολα πρόκληση μια ενδεχόμενη γεω-επιστημολογική σκιαγράφηση της πραγματικότητας την οποία ακροθιγώς περιέγραψα μόλις τώρα, πόσω μάλλον που ένα τέτοιο εγ-

6. Σε επίπεδο άμεσης επιρροής φυσικά, με προφανές αποτέλεσμα τη διχοτόμηση –στη συγκεκριμένη περίπτωση της επιστημονικής κοινότητας– του δέκτη του μηνύματος σε σθεναρούς υποστηρικτές και σε εξίσου σθεναρούς πολέμιους του...

χείρημα θα τεκμηρίωνε με εξαιρετικά εύγλωττο τρόπο αυτή μας την προσέγγιση. Θα ξεπερνούσε όμως τα εκδοτικά και δεοντολογικά επιτρεπτά όρια ενός προλόγου από τον μεταφραστή και επιμελητή ενός συγγράμματος «ιστορικής» σπουδαιότητας σαν κι αυτό. Στερώ λοιπόν συνειδητά και ευσυνείδητα από τον εαυτό μου και –τολμώ να πιστέψω– από τους δυνητικούς αναγνώστες μου την ευχαρίστηση να βάλω ονόματα, πειράματα, μοντέλα και θεωρίες σε αυτές τις στρατηγικές αντίστασης και σε αυτά τα είδη επίδρασης που υπέστη και άσκησε, αντίστοιχα, το γενετικό μοντέλο επιρροής.⁷ Για του λόγου το αληθές, θα παραπέμψω απλώς όσους θέλουν να ελέγξουν την εγκυρότητα της άποψης στα πολυπληθή πειράματα και μοντέλα που αναπτύχθηκαν κατά τις τελευταίες δεκαετίες στα θεμιτά πλαίσια ελέγχου της εγκυρότητας των πειραματικών ευρημάτων και των θεωρητικών προτάσεων του Moscovici, αλλά και στα εξίσου θεμιτά –πλην επιστημολογικά προσανατολισμένα και ιδεολογικώς ενεργά– πλαίσια απόπειρας αφομοίωσης, από τη μια μεριά, των φαινομένων επιρροής με τα φαινόμενα πειθούς και απόπειρας εξοικονόμησης, από την άλλη, των *κοινωνιακής* χροιάς και ευαισθησίας ανεξάρτητων μεταβλητών της θεωρίας των ενεργών μειονοτήτων, και όλα αυτά *στο όνομα της διασφάλισης της γνωστικής αγνότητας και ιδεολογικής ουδετερότητας κοινωνιοψυχολογικών μηχανισμών ενεργοποίησης φαινομένων κοινωνικής και πολιτικής σήμανσης και σπουδαιότητας*. Η λήθη στην οποία έχει πέσει πράγματι τα τελευταία χρόνια η διάκριση μεταξύ «άμεσης» και «έμμεσης» επιρροής, και η αντικατάστασή της από την πιο πρόσφατη ανακάλυψη της παρεμφερούς διαφοροποίησης μεταξύ «εστιασμένης» και «πλευρικής» επιρροής, ή ακόμη ο κατ' αποκλειστικότητα γνωστικά εστιασμένος παραλληλισμός της «γνωστικής επικύρωσης» του γενετικού μοντέλου με την «κεντρική οδό» και τη «συστηματική επεξεργασία» του μηνύματος των μοντέλων πειθούς και αλλαγής στάσης και, αντίστοιχα, της «κοινωνικής σύγκρισης» με την «περιφερειακή» οδό και την «ευρετική» επεξεργασία του μηνύματος, αλλά, κυρίως, η καθ' ολοκληρίαν αποσιώπηση της καθοριστικής παρέμβασης του μειονοτικού και πλειονοτικού καθεστώτος της πηγής στην ενεργοποίηση των εν λόγω διαδικασιών, αποτελούν

7. Επιφυλάσσομαι ωστόσο να επανορθώσω στο άμεσο μέλλον σε κάποιο άλλο υπό δημοσίευση κείμενο που αναφέρεται διεξοδικά στο ζήτημα αυτό...

τρανή απόδειξη των σε μεγάλο βαθμό επιτυχημένων προσπαθειών *ανάκτησης* του –ακόμη και σήμερα– συγκρουσιακού χαρακτήρα της *ψυχολογίας των ενεργών μειονοτήτων*. Με ό,τι αυτό μπορεί να συνεπάγεται σε επικοινωνιακό όσο και σε επιστημονικό επίπεδο.

Επιτρέψτε μου να τελειώσω τον σύντομο αυτό πρόλογο μοιραζόμενος μαζί σας αυτά που αισθάνθηκα διαβάζοντας ξανά τη θεωρία της μειονοτικής επιρροής του Serge Moscovici, σαράντα χρόνια μετά την πρώτη αγγλόφωνη έκδοσή της και ακριβώς μισό αιώνα μετά την πρώτη επιστημονική δημοσίευση πάνω στη μειονοτική επιρροή από τον Claude Faucheux και τον Serge Moscovici, συγκεκριμένα για *το είδος συμπεριφοράς της μειονότητας και την επιρροή της στις απαντήσεις μιας πλειοψηφίας*⁸... Εκτός λοιπόν από την αναμενόμενη όσο και περιέργη αίσθηση επιστροφής στα φοιτητικά θρανία, κάτι τελείως προσωπικό που δεν αφορά ούτε ενδιαφέρει άλλωστε κανέναν, διαβάζοντας αυτό το κείμενο του Moscovici αισθάνθηκα πάνω απ' όλα έκπληξη.

Γνωρίζοντας πλέον όλα όσα οδηγήθηκα να μάθω για την κοινωνική επιρροή και την αλλαγή κοινωνικών στάσεων μετά από πολύχρονες προσωπικές πειραματικές μελέτες ή/και έρευνες πεδίου πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο, και μετά από όλα τα συγγράμματα και λοιπά επιστημονικά δημοσιεύματα που χρειάστηκε να μελετήσω για το ίδιο θέμα, τρία είναι πράγματι αυτά που μου έκαναν κυρίως εντύπωση. Το πρώτο είναι πόσο βαθιά ήταν η τομή που επιχείρησε να κάνει ο γάλλος κοινωνικός ψυχολόγος –και κατ'επέκταση πόσο έντονη ήταν η σύγκρουση που προκάλεσε στη διεθνή επιστημονική κοινότητα– με τη θεωρία του για τις ενεργές μειονότητες και την επιρροή τους: τόσο σε γνωστικό όσο και σε ιδεολογικό, ακόμη και σε πολιτικό επίπεδο.

Το δεύτερο ήταν η εκπληκτική διάρκεια των επιπτώσεων αυτής της τομής και των επιδράσεων της συνεπαγόμενης σύγκρουσης στα προαναφερόμενα επίπεδα, δεδομένου ότι ακόμη και σήμερα, μετά από τόσα χρόνια ακούραστης ερευνητικής δουλειάς, θεωρητικής επεξεργασίας και ιδεολογικών αναμοχλεύσεων, μόνο αδιάφορους δεν αφήνει τους κοινωνικούς ψυχολόγους η θεωρία της

8. Βλ. C. Faucheux & S. Moscovici, (1967). "Le style de comportement d'une minorité et son influence sur les réponses de la majorité". *Bulletin du CERP*, 16, 337-360.

μειονοτικής επιρροής: ακύρωση των ερευνητικών δεδομένων, ανάκτηση της θεωρητικής εξήγησης και ερμηνείας, υπεράσπιση της επιστημολογικής και θεωρητικής πρωτοτυπίας, όλα γίνονται με ένταση και σθένος, οριοθετώντας επιστημονικές προσεγγίσεις και διακρίνοντας ιδεολογικά στρατόπεδα εντός της επιστημονικής κοινότητας, πρακτικές δηλαδή που υπερβαίνουν κατά πολύ τα εσκαμμένα και τα πολιτικώς ορθά του συγκεκριμένου χώρου και οι οποίες, κατά συνέπεια, ξενίζουν σίγουρα, προβληματίζουν πιθανότατα, και ορισμένους από εμάς μας κάνουν να σκεφτούμε πως, τελικά, ενδεχομένως *η κοινωνική επιρροή αποτελεί τον ακρογωνιαίό λίθο του επιστημολογικού οικοδομήματος της κοινωνικής ψυχολογίας ή, αν θέλετε, τον σκληρό πυρήνα της κοινωνικής της αναπαράστασης*. Εξ ου και οι ακραίες αυτές αντιδράσεις όταν κάποιος, όσο μικρός και αν ήταν κάποτε, όσο μεγάλος και αν έγινε αργότερα⁹, επιχειρεί να φέρει τα πάνω κάτω προτείνοντας, διαδίδοντας, επιμένοντας πάνω απ' όλα να αρχίσουμε να σκεφτόμαστε αλλιώς τον κόσμο μας ως επιστήμονες, ως διανοούμενοι, ως σκεπτόμενοι άνθρωποι και, το κυριότερο, ως δρώντες πολίτες...

Το τρίτο σημείο που μου έκανε εντύπωση διαβάζοντας ξανά το κείμενο που έχετε στα χέρια σας είναι πως είχα την αίσθηση ότι διάβαζα ή βίωνα, όπως θέλετε πείτε το, μια *αυτοεκκληρούμενη προφητεία*. Όχι σαν κι αυτή που μελέτησαν ο Festinger και οι συνεργάτες του για το τέλος του κόσμου¹⁰, αλλά μια άλλη, η οποία μάλλον αφορούσε -τηρουμένων των αναλογιών- τη γέννηση ενός καινούριου κόσμου. Πράγματι. Μελετήστε καλά το βιβλίο αυτό και μετά διαβάστε προσεκτικά τα συμπεράσματα στα οποία ο Moscovici

9. Αναφέρομαι στο γεγονός ότι όταν πρωτοασχολήθηκε, λίγο μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1960, με τη μειονοτική επιρροή μαζί με τον συνάδελφο και φίλο του Claude Faucheux, ο Serge Moscovici ήταν μεν (νέος) καθηγητής κοινωνικής ψυχολογίας στη Γαλλία, απομονωμένος όμως από το καθηγητικό κατεστημένο της χώρας του και, κυρίως, της αγγλοσαξονικής κυρίαρχης εκδοχής του. Αναφέρομαι επίσης στο γεγονός ότι ακόμη και όταν, χρόνια αργότερα, αναγνωρίστηκε διεθνώς ως ένας από τους *Maîtres à penser* της κοινωνικής ψυχολογίας, εξακολούθησε να αντιμετωπίζεται από το κυρίαρχο ρεύμα του χώρου μας ως ο ανορθόδοξος και αιρετικός της επιστήμης μας.

10. Βλ. L. Festinger, H. W. Riecken & S. Schachter (1956). *When prophecy fails. A social and psychological study of modern group that predicted the destruction of the world*. Minneapolis: University of Minnesota Press (ανατύπωση 2008, London: Pinter & Martin).

συνοψίζει αριστοτεχνικά τις θεμελιώδεις αρχές της θεωρίας του και τα βασικά ερευνητικά του ευρήματα, και στη συνέχεια, εξίσου συνοπτικά, συνεκτικά θα έλεγα, αναστοχάζεται πάνω σ' αυτά, επισημαίνει τα θεωρητικά κενά και τις μεθοδολογικές ατέλειες της δουλειάς του, σχεδιάζει τα επόμενα ερευνητικά βήματα που πρέπει να γίνουν και προβλέπει τι μέλλει γενέσθαι στον χώρο της κοινωνικής επιρροής τα επόμενα πολλά χρόνια.

Τα πολλά αυτά χρόνια πέρασαν πλέον και οι προβλέψεις του Serge Moscovici επαληθεύτηκαν σχεδόν στο σύνολό τους, όπως πολλοί από τους προβληματισμούς του εξακολουθούν να είναι ακόμη επίκαιροι¹¹. Τηρουμένων των αναλογιών, με κίνδυνο να παρεξηγηθώ και με όλο τον θαυμασμό και σεβασμό που τρέφω για την ευρυμάθεια του πρώτου, την αιχμηρότητα των παρατηρήσεών του και τη διορατικότητα της σκέψης του, καθώς και με όλο τον θαυμασμό που τρέφω για το ταλέντο και τη φαντασία του δεύτερου, θα μπορούσα να πω ότι ο Serge Moscovici είναι ο Ιούλιος Βερν της κοινωνικής ψυχολογίας: αν διαβάσετε κείμενα που έγραψε πριν σαράντα και πενήντα χρόνια για την κοινωνική ψυχολογία και δείτε σήμερα πού βρίσκεται η επιστήμη μας και ποια κατάσταση επικρατεί εντός και εκτός των τειχών της κυρίαρχης εκδοχής της, δεν μπορείτε παρά να συμφωνήσετε μαζί μου. Είναι κατά κάποιον τρόπο σαν να υιοθέτησε το μότο των φοιτητών του Μάη του '68, «*η φαντασία στην εξουσία*», και να το μετουσίωσε στο «*η φαντασία στην επιστήμη*»¹². Όπως και ο Ιούλιος Βερν, αυτά που φαντάστηκε ή/και προέβλεψε ο Serge Moscovici έγιναν ή γίνονται ακόμη. Και τα καλά και τα λιγότερο καλά. Με τη μόνη διαφορά ότι αυτός έζησε αρκετά για να τα δει.

Στάμος Παπαστάμου
Παλαιοκερασιά, Οκτώβριος 2017

11. Για του λόγου το αληθές, σας παραπέμπω στις σκέψεις που διατυπώνει για τις σχέσεις που υφαίνονται ανάμεσα στη μεταστροφή και την ανάκτηση...

12. Χωρίς αυτό να σημαίνει, προφανώς, ότι οι θεωρητικοί προβληματισμοί του και η ερευνητική πρακτική του θυσιάζουν στη δυσεύρετη νοηματική ευρηματικότητα την απαραίτητη επιστημονική αυστηρότητα: η πρωτοποριακή θεωρία των κοινωνικών αναπαραστάσεων και η παγκοίως αναγνώριση της μέχρι τώρα αδυναμίας υπέρβασης ή αντικατάστασής της πιστοποιούν ακριβώς το αντίθετο.